

Universita Karlova v Praze,

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce:

Josef Mánes a hysterie v obrazech

Vypracovala: Helena Březinová

Vedoucí práce: PhDr. Václav Hájek, Ph.D.

Veselí nad Lužnicí

2013

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Ve Veselí nad Lužnicí dne 24.4.2013

.....

podpis

Ráda bych touto cestou poděkovala Ph.Dr. Václavu Hájkovi Ph.D. za odborné vedení,
podnětné rady a zapůjčené materiály.

Josef Mánes a hysterie v obrazech

Obsah

Úvod	6
Umělecká rodina Mánesů	8
19. století.....	10
Život Josefa Mánesa	
Dětství	11
Studia.....	13
Christian Ruben – ředitel pražské Akademie	14
Poslední okamžiky Lukáše z Leydenu a Hrobník	15
Studijní cesta do Mnichova	17
Revoluční rok 1848.....	17
Kroměříž	18
Osudová žena Františka Štovičková	20
Návštěva Silva-Taroucců v Čechách pod Košířem	21
Soumrak.....	21
Bachův absolutismus.....	22
Oldřich a Božena.....	23
Portrét Josefina – Česká „Mona Lisa“	25
Národopisná pouť	25
Jitro a Večer.....	26
Rukopis Královédvorský	27
Pád ministra Bacha	27
Slovácká rodina	28
Tvorba v šedesátých letech	28
1966 nemoc.....	29
Cesta do Ruska	31
Utonulý.....	31
Rok 1868.....	31
Sen umělcův	32
Cesta do Říma.....	32
Smrt a život po smrti	33
Osobnost Josefa Mánesa.....	34
Neuróza a hysterie	35
Tvorba a styl	36
Závěr	38
Použitá literatura	39
Poznámky k výtvarným dílům	41
Obrazová příloha	42

Úvod

Josef Mánes i jeho díla zná snad každý z nás. Jeho osobou i tvorbou se zabývalo již mnoho autorů, kteří na něj nahlíželi z rozličných úhlů pohledu. Já bych se ráda zaměřila na výklad některých Mánesových obrazů více z psychologického hlediska a poukázala na hysterii, která je v některých jeho dílech dle mého názoru patrná.

Psychologie umění jako taková se doposud vyvíjí a není ještě plně specifikovaným oborem. Prvním, kdo se o tuto disciplínu zajímal a napsal na téma Psychologie umění odbornou práci, byl v roce 1912 Němec Richard Müller-Freienfels¹. Francouzi přiznali psychologii umění důležitost a s tím související spojení mezi dílem a člověkem až v roce 1950, kdy zřídila Collège de France katedru psychologie výtvarných umění a zaměřila se na studium vnitřních pohnutek, které vedou člověka k vytváření uměleckých děl. Psychologie umění by měla doplňovat dějiny umění i estetiku. U nás byl v druhé polovině osmdesátých let při katedře psychologie filozofické fakulty Univerzity J.E. Purkyně založen tým pro psychologii umění. Rok od roku zájem o tuto disciplínu vzrůstá. „Umění je zvláštním způsobem mezilidského dorozumívání. Informace sdělovaná v průběhu umělecké komunikace není formulovatelná ani sdělitelná jinými než uměleckými prostředky. To je právě specifikum umění – obrací se k celku psychických sil člověka, tedy k rozumu, citu i vůli. (...) Umělecké dílo pojmáme v jednotě tvorby a recepcce (příjmu), jež jsou chápány jako soubor reálných nebo i možných komunikačních aktů, které jsou vždy uskutečňovány sociálně, historicky a individuálně-psychologicky.“²

Umění a tvorba je výsledkem osobního a duševního života jedince, jak můžeme vidět i u Mánesa. I jeho rukopis je v průběhu času velmi proměnlivý, pravděpodobně v závislosti na jeho aktuálním zdravotním stavu a duševním zdraví. Osobnost člověka je sama o sobě uvědomující se psychikou, důležitou složkou je také podvědomí. Člověk se vyjadřuje v určitých symbolech. Ale mezi symbolem a tím, co opravdu představuje, může být diametrální rozdíl. Obraz je zaplněn určitými symboly, které mají své významy. Porozumění

¹ Richard Müller-Freienfels, (7.8.1882 – 12.12.1949) byl německý filozof a psycholog. Zabýval se životní filozofií, estetikou a uměním. Hlavním jeho dílem je Psychologie der Kunst – (Psychologie umění).

² Kulka Jiří, Psychologie Umění, 2. Přepracované a doplněné vydání. Havlíčkův Brod, 2008. s. 38.

těmto symbolům a jejich významům nám otevírá cestu k pochopení autorova vědomého nebo podvědomého sdělení. Tímto tématem se zabývá kniha Ingrid Riedelové.³

Také musíme počítat s nahodilými vztahy, které například při vzpomínce vyvolají pocit smutna nebo veselosti. Takovéto nahodilé symboly působí na umělce a na jeho dílo, ale pro ostatní nemusí být pochopitelné. Mánes měl během celého svého života mnoho nepříjemných událostí, zažil úmrtí v rodině i smrt nejbližších přátel, či nešťastnou lásku. To vše se spolu s jeho melancholickou povahou v jeho díle odráží. Celý život hledal pochopení své tvorby i porozumění své složité osobnosti, bohužel se za svého života nedočkal takového uznání, které by ho uspokojilo a které by si zasloužil.

Dle mého názoru celou jeho tvorbu ovlivňovala duševní porucha, neuróza, která postupem času přerostla v psychózu a své vnitřní pohnutky, ať vědomě nebo nevědomě, projektoval do svých obrazů. To vše se pokusím nastínit rozbořen některých Mánesových obrazů a srovnáním s jinými autory.

Práce také obsahuje rozbor celé jeho rodiny, jeho životní lásky a společenského života včetně historických údajů. Všechny tyto skutečnosti jsou souhrnem velmi důležitým a všechny se odrážely na jeho osobním, ale hlavně uměleckém životě.

³ Riedelová Ingrid: Obrazy v terapii, umění a náboženství: Interpretace obrazů z pohledu hlubinné psychologie, Praha 2002.

Umělecká rodina Mánesů

V roce 1815 na konci Velké francouzské revoluce a války s Napoleonem se oženil Antonín Mánes (1784 -1843) s Magdalénou Schwidnerovou (1794-1850). Přestěhovali se do Kozí ulice č.p. 799, kde přišly na svět všechny jejich děti. Pár měsíců po svatbě se narodila dcera Gabriela, která bohužel již v pěti letech zemřela. Po dvou letech přišla na svět Amálie (1817-1883) a o tři roky později se dočkali prvního syna, přišel na svět Josef (12.5. 1820 – 19.12. 1871). V roce 1822 přišla opět rána, když zemřel mladší syn Quido. V roce 1828 se narodil jako jejich nejmladší potomek „druhý“ Quido (1828-1880).

Otec Josefa Antonín Mánes studoval na pražské Akademii⁴. Jeho učitelem byl Karel Postl⁵. Věnoval se převážně krajinomalbě a byl zakladatelem české krajinářské školy. „Celá tvorba Antonína Mánesa je prostoupena citovým vztahem k přírodě českého venkova, k poezii hradu a ke kultu dávnověku“.⁶ Měl oblibu v procházkách a výletech po české zemi, kde maloval krajinu, města, hrady a idylicky laděná zákoutí. Láska k českému venkovu a záliba v pobytu v přírodě byla mimo jiné také důležitým faktorem při vývoji mladého Josefa Mánesa i ostatních dětí. Tato záliba vydržela všem po celý život. Žena Antonína Mánesa Magdaléna Mánesová byla jediná praktická bytost mezi všemi umělecky laděnými členy rodiny a stála stranou veškerého společenského dění.

Strýc Josefa Václav Mánes byl stejně jako jeho bratr malířem a od roku 1808 studoval na pražské Akademii u profesora J. Berglera⁷. Po smrti Františka Tkadlíka roku 1840 zastával V. Mánes místo ředitele Akademie. Dočasným ředitelem nebo spíše správcem pražské Akademie výtvarných umění byl celkem dvakrát. Václav pravděpodobně nebyl tak nadaný jako ostatní z Mánesů, ale byl velmi vytrvalý a také pracovitý, čímž nahrazoval nedostatek talentu. Josef svého strýce nakreslil roku 1838. [1.]

⁴ Akademie výtvarných umění v Praze (AVU) je veřejná univerzitní vysoká škola. Byla založená v roce 1799 z iniciativy Společnosti vlasteneckých přátel umění. Je nejstarší uměleckou školou v českých zemích.

⁵ Karel Postl (1769–1818) byl český klasicistní malíř, kreslíř a grafik. Studoval na akademii ve Vídni a od roku 1806 až do své smrti vyučoval na Akademii v Praze.

⁶ <http://housleviolahudba.blogspot.cz/>

⁷ Josef Bergler (1753-1829) byl prvním ředitelem pražské Akademie.

Sestra Amálie na kresbě od bratra Josefa [2.] byla nejstarším dítětem Antonína a Magdalény. Byla výbornou malířkou a kreslířkou, ale bohužel neměla příležitost se malování naplno věnovat jako její bratři. Celý svůj život obětovala rodině a hlavně svým bratrům, kterým byla druhou matkou. Vedla domácnost a po smrti otce byla i jedinou živitelkou. Učila děti bohatých měšťanů a šlechticů malířství, čímž finančně zabezpečovala chod domácnosti. Nikdy se nevdala ani neměla děti. I přes všechny nesnáze je ale považována za vynikající malířku 19. století.

Nejmladším sourozencem Amálie a Josefa byl Quido. Již od svých deseti let, tj. od roku 1838 do roku 1851 studoval stejně jako Josef na pražské Akademii u F. Tkadlíka. Jeho oblíbeným tématem byly bitevní scény a kresba koní. Spolupracoval na některých zakázkách se svým bratrem Josefem, jako například na kresbách lidových krojů pro plánovanou Galerii slovanských krojů. Také v kroji, přesněji v mazurském, nakreslil Josef roku 1847 svého bratra. [3.]

Josef Mánes byl nejvšestrannější malíř z rodiny. Od dětství na něj působilo mnoho vlivů, které ho formovaly a ovlivňovaly po celý život. Otec mu byl vzorem i učitelem od jeho dětství a jeho malířských začátků. Studoval na Akademii a podnikl i několik zahraničních studijních cest. Nejvíce však cestoval po vlasti a venkově, zvláště v oblibě měl Hanou. Stejně jako jeho bratr Quido se nikdy neoženil a po celý svůj život zůstal závislý na své sestře. Josef sám sebe vyobrazil na kresbě [4.] z roku 1854.

19. století

19. století je dobou prudkého nárůstu měšťanské třídy a začíná se naplno projevovat revoluční zvrát, který začal ve Francii Francouzskou revolucí. Sílící měšťanská třída protestovala proti stavovskému feudálnímu zřízení, díky kterému se nemohla svobodně rozvíjet. Po roce 1830 se společnost stavovská postupně měnila ve společnost občanskou. Společnost se začala sdružovat okolo podobně smýšlejících skupin a nabývala vědomí své síly. Důležitá byla také zvyšující se vzdělanost měšťanů.⁸

V roce 1848 byla ale ještě měšťanská třída politicky slabá, radikálněji se v menší míře začali projevovat zatím jen studenti. Rozvojem průmyslu byla manufaktura nahrazována tovární produkcí, a to nutilo lidi přecházet za prací z venkova do měst. Sebou si přinášeli národní uvědomění a začalo masivní počestvování Prahy. Vzrůstal sociální neklid a tím se upevňovalo národního cítění. Metternich díky policii potlačoval svobodné projevy a veškeré společenské dění procházelo přísnou cenzurou. Politická aktivita ale stále rostla a měšťanstvo začínalo být více sebevědomé. V každé zemi nabylo vlastenectví specifických podob.

Mánes žil v době národního obrození, český národ se emancipoval a začaly se probouzet vlastenecké projevy s láskou k vlasti. Pojem vlastenectví byl povinným slovem pro každého v té době moderního člověka.

Státy potřebovaly své hrdiny, kteří vycházeli z minulosti a dějin daných států. Proto tvůrci tvořili bájně hrdiny své vlasti. Naši vlastenci potřebovali také vytvořit vzory typického slovanského muže a ženy jako vizuální představu našich předků.

Probouzení národa ale nejdříve předcházely literární představy minulosti. V době národního obrození se rukopisy, a to jak zelenohorský, tak i královédvorský, staly významným mezníkem a nacionalistickým symbolem. Podvrhy vznikly z toho důvodu, že lidé potřebovali nějak navázat na lidovou tradici, potřebovali spojení mezi minulostí a přítomností, jak píše Antonín Matějček⁹. Potřebovali důkaz toho, že je čeština rovnoprávným jazykem s historií a

⁸ V českých zemích školské reformy Marie Terezie

⁹ Matějček Antonín: Cesty umění, Praha 1984.

chtěli dokázat nezávislost češtiny na němčině. Veškeré znaky vedly k posílení národního uvědomění a k probuzení lásky ke společné minulosti a národu.

Romantismus propukal od konce 18. století a počátku 19. století jako reakce na sociálně ekonomické změny v Evropě a odrážel prohlubování protikladů mezi jednotlivcem a společností. Romantismus je uměleckým směrem, ale i životním postojem, při kterém je nejdůležitější individualita a duše, nejlépe duše trýzněná. Definice romantika je přesným odrazem Josefa Mánesa.

K nám přichází Český romantismus v první třetině 19. století v době národního obrození. Ústní lidová slovesnost se začíná soustředit na náš specifický folklor. V literatuře se hlavním hrdinou stává měšťan, který bojuje proti společnosti. Předními spisovateli byli například K.H. Mácha, K.J. Erben nebo Božena Němcová.

V druhé třetině 19. století přichází tzv. druhé rokoko, které se inspirovalo rokokem 18. století. Jednalo se však o pouhou módu, nikoliv o slohovou etapu. Také Mánes se nechal u několika výtvarných prací rokokem inspirovat.

Život Josefa Mánesa

Dětství

Josef se narodil do umělecky založené rodiny, otec i strýc byli malíři. Od jeho dětství bylo pravděpodobné, že se také bude věnovat umění. „Měl pro to všechny nezbytné předpoklady a mohl se opřít o morální podporu, příklad i odborné rady otce a strýce.“¹⁰ Kmotrem se mu stal ředitel malířské Akademie Josef Bergler, což bylo jistě velkou poctou. Jejich domácnost každodenně žila malováním a uměleckými debatami. Josef maloval od dětství, jelikož jako správný syn napodoboval svého otce, ale i strýce, se kterým společně bydleli. Děti se podvědomě přizpůsobují sociálnímu světu starších osob. Od počátku se učí hrou

¹⁰ Hlaváček Luboš: Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů; Odkaz pokrokových osobností naší minulosti. Melantrich, Praha 1988, s. 26.

společenským interakcím. Podle teorie Karla Grosse má hra základní funkcionální význam. „Gross (...) viděl ve hře přípravu na budoucí činnost jedince.“¹¹ Malování bylo pro Josefa nejpřirozenějším vyjadřováním. Bylo by zajímavé sledovat jeho vývoj kresby od útlého dětství, ale bohužel nemáme dostupné materiály. První zachovalá výtvarná práce byla mapa Čech, která se dělila na kraje a byly zde vyznačeny nejdůležitější města a řeky. Byla doplněna podrobnými poznámkami jako je stav ryb v řekách, naleziště zlata nebo výskyt perlorodek. Otec brával Josefa i ostatní děti na výlety do přírody, z počátku nejvíce v pražském okolí. Po jeho smrti děti v těchto cestách pokračovali. Nenásilně se tak od otce učili a přebírali zkušenosti. Josefovo dětství, které prožil převážně mezi dospělými straně se stejně starých dětí v něm zanechalo následky, kterými byla plachost, samotářství, ale i slušnost a zdvořilost.¹² Pozorováním modelů chování u svých rodičů a jiných dospělých osob se děti učí a získávají tak základ komplexního chování i přímé zkušenosti. Josef od útlého dětství pozoroval otce a strýce, kteří byli zapálenými malíři a malování se věnovali po celý život. Tím, že dítě pozoruje chování jiných lidí, si vytváří představy, které se ukládají do dlouhodobé paměti a pak slouží jako model jejich vlastního chování.

Důležitým faktorem ve vývoji bylo pro Josefa také to, že ho přes léto otec brával do šlechtických rodin, kde vyučoval v bohatých rodinách kresbě a malování. Tam se malý Pepi, jak se Josefovi říkalo, setkal s lidmi a dětmi z vyšších společenských vrstev a s vybranějším chováním.

Dá se říci, že celé dětství, které je pro vývoj člověka nejdůležitější věnoval Josef jednostranné dovednosti, a to malování, ostatní pro vývoj důležité aktivity byly odsunuty do pozadí. To vše muselo na jeho vývoji a budoucí cestě životem zanechat nesmazatelné stopy. Např. neschopnost vést běžný život se všemi banálními náležitostmi, nepraktičnost a nedostatek znalostí z jiných oborů, které mu chyběly po celý život. Josef se nikdy sám nestaral o chod domácnosti. Starost o domácnost i své bratry měla nejdříve matka a posléze setra Amálie, která byla po smrti otce často jedinou vydělávající členkou rodiny. Všichni tři sourozenci žili celý život pospolu, ani jeden nebyl sezdán a nevychoval děti.

¹¹ Piaget Jean, Inhelderová Bárber: Psychologie dítěte. Praha 2010, s. 59.

¹² Petr Hora-Hořejš: Toulky českou minulostí: osmý díl, Praha 2000, s. 35

Studia

V roce 1835 začal Josef ve svých patnácti letech¹³ studovat na pražské Akademii pod vedením Františka Tkadlíka¹⁴, u kterého studoval historickou malbu. Díky F. Tkadlíkovi byl Josef seznámen se studiem lidského těla na živých modelech, což bylo u jeho předchůdce J. Berglera nemyslitelné, ten používal pouze plastik a odlitků. Tkadlík byl ovlivněn tvorbou Rafaela a také svou velikou zbožností. Po smrti ředitele Akademie Františka Waldherra se poprvé stal dočasným správcem Václav Mánes a Antonín Mánes nastoupil jako profesor krajinomalby. To bylo asi nejšťastnější období pro celou rodinu Mánesů, i když na místo ředitele Akademie nastoupil František Tkadlík .

Při studiích se Josef seznámil se svým osudovým přítelem Bedřichem Silva Tarouccou, který v letech 1835 – 1838 studoval krajinářskou školu u Antonína Mánesa na pražské Akademii. Bedřich byl Josefovi po celý jeho život mnohokrát oporou a pomáhal mu nejednou i finančně. Často navštěvoval zámek Silva Taroucců v Čechách po Košířem. Josef sbíral ve škole ocenění a v devatenácti letech prodal svůj první olej Pobožnost krále Davida. Do roku 1840 se Josefovi i Quidovi, kteří zde studovali, ale i otci i strýci, kteří zde pracovali, dařilo. Mánesové měli na Akademii vliv, pracovali, malovali, byl to pro ně ideální bohémský život, bez potíží, které zanedlouho měly nastat. Akademie pro ně byla druhým domovem i rodinou, měli zastání nejprve v J. Berglerovi a po něm i ve F. Tkadlíkovi.

V roce 1840 přišla první rána pro rodinu Mánesů, která spustila lavinu dalších pohrom. Zemřel František Tkadlík, blízký přítel a člen jejich malířské rodiny. Václav Mánes se podruhé stal prozatímním správcem Akademie a očekával, že bude legitimním a stálým ředitelem. Bohužel jim nepřála politická situace, společnost vyžadovala na prestižní místo ředitele někoho více „německého“. Hrabě František Thun, který stál v čele Společnosti vlasteneckých přátel umění, dojednal v Mnichově na místo ředitele Akademie Christiana Rubena. Pro celou rodinu Mánesů bylo velkou ránou nezvolení Václava a nikdo z nich nevěřil, že se jednalo o spravedlivou volbu, ale o předem sjednaný krok. Netušili ale, jaké nedozírné až fatální

¹³ O přijetí na školu se rozhodovalo na základě talentu. Quido Mánes nastoupil na Akademii dokonce v deseti letech.

¹⁴ František Xaver Tkadlík (1786–1840) byl český malíř, grafik a pedagog, člen zakladatelské generace českého umění 19. století a od roku 1836 první český ředitel Akademie výtvarných umění v Praze.

následky bude mít pro rodinu Mánesů Rubenův příchod na pražskou Akademii, jakož i na celý život a předčasnou smrt Josefa Mánesa.

Christian Ruben¹⁵

Nový ředitel pražské Akademie se chystal k velkým změnám a reformám, chtěl přebudovat školu k obrazu svému. Tento obraz ale nekoloroval s obrazem Mánesů i mnohých jiných. Ruben byl autoritativní a u vlastenecky smýšlejících umělců jeho chování brzy přerostlo ve spor mezi stoupenci německého a českého umění. Pro rodinu Mánesů byl Ruben každopádně osudovou pohromou. Tím, že se Václav nestal ředitelem ani stálým profesorem Akademie, byly zničeny veškeré naděje na společenský vzestup jak Antonína, tak Václava. Ruben navíc nepovažoval krajinomalbu za plnoprávný obor a Antonína, který krajinomalbu vyučoval, pravděpodobně ani neuznával za dobrého malíře a učitele. Celý jeho ateliér nechal přestěhovat do Šternberského paláce na Hradčanech.¹⁶ Na stejnou adresu se z útulného bytu v Nových alejích musela přestěhovat i celá rodina.

Tím vším se rozdmýchal dlouholetý z počátku profesní a posléze i osobní spor, do kterého po čase veřejně vstoupil i Josef. Nebylo pro něj jednoduché snášet takto potupné chování k jeho otci a strýci. Ruben si potřeboval udělat prostor, aby mohl Akademii přetvářet po vzoru Mnichova nebo Vídně, chtěl změnit vše, co Mánesové vytvořili. Spor vrcholil, Ruben na Antonína útočil ze všech stran, což umělec snášel stále hůře, jeho zdraví se po těchto událostech velice zhoršovalo. V roce 1843 zemřel a téměř ihned na jeho místo v krajinářské škole dosadil Ruben svého švagra profesora Haushofera. Posledním, kdo v boji proti Rubenovi i Thunovi pokračoval, byl mladý Mánes. V té době mu bylo pouhých dvacet tři let. Josef vinil Rubena i Thuna z předčasného odchodu svého otce.

Otcova smrt dopadla na rodinu jak ztrátou milované osoby, tak i finanční krizí. Opět byli nuceni se přestěhovat, tentokrát do Spálené ulice č.p. 75¹⁷, strýc se přestěhoval do

¹⁵ Christian Ruben (1805 – 1875) malíř německého původu. V letech 1842 – 1872 byl ředitelem AVU v Praze.

¹⁶ V té době, tedy v 19. Století, byly Hradčany periferií.

¹⁷ Zde všichni sourozenci i po smrti své matky v roce 1850 žili a i na této adrese všichni svobodní a bezdětní (Josef měl nemanželskou dceru, ale nevychoval ji) zemřeli.

skromného bytu Na příkopě, ale jako rodina se stýkali stále dál. Matka nesla smrt otce velice špatně, byla stále nemocná a pravděpodobně se nikdy s jeho smrtí nesmířila, oba bratři stále studovali. Nebylo zbylí a musela se jak o domácnost, tak o finance začít starat Amálie. Od svých dvaceti šesti let byla pro bratry oporou a po větší část života i jedinou živitelkou. U bohatých měšťanských rodin Amálie výukou kreslení vydělávala na nejnnutnější životní potřeby pro celou rodinu.

Josefovi se po tragických dnech na Akademii nevedlo a byl zde stále méně rád. Ruben oba sourozence neustále ponižoval a Josef to na rozdíl od Quida¹⁸ nesl mnohem hůře. Ruben se snažil dokázat svou převahu a Josef mu to ulehčoval svou pomalou prací. Na konci roku spor vygradoval. Josef pracoval dlouhou dobu na obraze Setkání Petrarky s Laurou [5.], nebyl stále schopný jej dokončit a v tom viděl Ruben neschopnost a lenost za češ ho pronásledoval. Po těchto neshodách Josef Akademii opustil.

Poslední okamžiky Lukáše z Leydenu a Hrobník

V roce 1843 po dlouhém utrpení a krutých ránách osudu vytvořil Josef dvě díla, která odrážejí smutek, beznaděj a neodvratný konec nevyhnutelného.

Na díle Poslední okamžiky Lukáše z Leydenu [6.] se odráží první velká Josefova frustrace. Obraz tvořil v době, kdy mu umíral otec, toho vtiskl do umírající postavy Lukáše z Leydenu. Do obrazu přenesl nešťastné vyčkávání otcovi smrti.

Postava umírajícího má rozpřažené ruce jakoby předávala poselství. Je vidět jak je bledý a čeká jen na smrt, stejně jako v té době jeho otec, utrápený a nešťastný. Dvě ženské postavy za umírajícím truchlí a jedna pláče. Důležitou postavou na obraze je šlechtic, který stojí opřený u zídky, a z jehož výrazu bychom neočekávali, že se před ním odehrává něco tak tragického, jako smrt člověka. Tváří se lhostejně a neprojevuje žádné známky smutku nebo soucítění, ba naopak. Není ženám ani umírajícímu oporou. Tuto osobu bychom mohli interpretovat jako Christiana Rubena, který s chladným odstupem čeká na smrt Antonína Mánesa, kterého představuje Lukáš z Leydenu.

¹⁸ Quido Mánes přes všechny útrapy vydržel na Akademii do dospělosti, tedy třináct let.

Druhým obrazem na obdobné téma je dílo Hrobník [7.]. Tento obraz je ze stejného roku jako předchozí, ale posouvá smutek dál. Jakoby Josef při jeho tvorbě čekal na moment nevyhnutelného konce a již byl smířen s otcovou smrtí.

Hrobník stojí u hrobu a všude kolem něj jen prázdnota smrti. Obraz působí prázdňě, hrobník je tam sám což evokuje osamělost. Mánes pojetím krajiny s červánky a barevností navazuje na německého romantika Caspara Davida Friedricha¹⁹. Jeho dílem na podobné téma je Mnich na mořském pobřeží (Münc am Meer). Červánky a západ slunce u romantiků často symbolizují konec života a přechodovou fázi mezi pozemským a duchovním světem.

Obraz symbolizuje moment, kdy byl Josef vyvržen společností, je tam sám a tím se z něj stal exemplární romantický vyvrženec, jehož genialita není společností uznávaná, ale on sám je o ní přesvědčen. Uzavírá se do sebe, což vyjadřují i jeho následná díla. Josef byl společností vyvržen do svého nitra.

Hrobník čeká na pohřební průvod, který prochází bránou. Hřbitov je nepřiměřeně velký. Celkově je v obraze zveličen motiv smrti což je dalším znakem romantiků. Prostředí je depresivní pustina, bez stromů a s jedním jediným hrobem.

U nohou má hrobník vykopaný hrob, a vedle je povalený náhrobek, který symbolizuje skepsi, to co se stalo se nemuselo stát. Otec byl zneuznaný a smrt byla zbytečná. Spadlý náhrobek vyjadřuje dehonestovanou slávu jeho otce, nicméně skrze tento motiv Josef zřejmě předjímá i svůj vlastní společenský neúspěch. Náhrobek je personifikací umělce samotného což je v následujícím díle určitou paralelou zhrouceného náhrobku – zhroucená osoba umělce ve Snu umělcově z roku 1868. Kdyby byl náhrobek vztyčený, jednalo by se o pohřeb se ctí.

Dílo započalo cyklus, který začíná zhrouceným náhrobkem v díle Hrobník a končí zhroucenou figurou ve Snu umělcově a spadlým kloboukem v Utonulém, kde se osoba tedy Josef vytratila ze společenské paměti.

¹⁹ Caspar David Friedrich - (1774–1840) byl německý malíř a kreslíř a významný představitel krajinomalby německého romantismu.

Studijní cesta do Mnichova

Po odchodu z akademie se roku 1844 rozhodl odjet na studijní cestu do Mnichova. Nejspíše se jednalo o útěk před krutými rány, které zažil v Praze a potřeboval vše překonat. V prostředí domova, kde na něj doléhala krize a negativní energie, by se mu překonat stres povedlo jen ztěžka. Sestra se v té době již starala o domácnost i nemocnou matku a finančně podporovala i Josefa. V Mnichově nenastoupil na žádnou zdejší školu, pouze pozoroval, navštěvoval výstavy atd. Možná si myslel, že by se mohl v Mnichově prosadit lépe než v Čechách. To, že zde dokončil Setkání Petrarky s Laurou naznačuje, že byl více soustředěn na svou práci než v Praze. Pozdržel se tam skoro tři roky a pak se vrátil zpět do Prahy ke své rodině.

Po návratu z Mnichova do Prahy roku 1847 byl sebevědomější a plný sil k nové práci a k novým začátkům, tentokrát bez Akademie a Rubena. Zakázek, ale z důvodu zchudnutí církve²⁰, bylo velmi málo a díky předcházejícímu dění na Akademii nepatřil Mánes mezi vyhledávané malíře. Přijal tedy nabídku od svého přítele Bedřicha Silva-Taroucci a odjel na jeho rodinný zámek do Čech pod Košířem. Byl velmi zábavným společníkem a tedy i vítaným hostem. Maloval pro rodinu Silva-Taroucců několik portrétů, kresbami zdobil dopisní papíry nebo maloval dámám vějíře. Nejvíce však byl uchvácen Hanou, stavbami a obyčejnými vesnickými obyvateli. Podnikal mnoho cest do širokého okolí. Kreslil studie krojů, vesničanů a všech detailů.

Revoluční rok 1848

Veškeré jeho očarování venkovem a plány museli jít na nějaký čas stranou, jelikož přišel revoluční rok 1848. Revoluce zasáhla skoro celou Evropu. V rakouském císařství začala v březnu 1848 povstáním ve Vídni a Uhrách a donutila císaře Ferdinanda I. k vážným ústupkům. Musel propustit ze svých služeb kancléře Metternicha, vytvořil nová ministerstva a přislíbil vypracování ústavy. Dne 18. března přijal ve Vídni petici, která shrnovala požadavky

²⁰ Církev utrpěla velkou ztrátu po josefínských reformách, do té doby patřila církev jako jedna z nejbohatších institucí k největším zadavatelům zakázek.

českého lidu. Ve většině těchto bodů lidu vyhověl a výsledkem bylo mimo jiné i odebrání politické i jiné moci vrchnosti. Zavedením těchto občanských práv a svobod postupně vymizela ze slovníků lidí slova jako vrchnost, poddaní, panské, feudál, desátek či robota, apod. a byla nahrazena slovy novými, do těch dob neznámými, například národní garda, volby, volební právo, poslanec, svoboda tisku, městský úřad nebo veřejný soud. Tyto termíny byly do té doby nepředstavitelné. Dubnová ústava, kterou císař podle svého slibu vydal, ovšem nesplnila očekávání vídeňských liberálů, kteří v květnu 1848 znovu povstali.

12. až 17. června 1848 došlo k nepokojům také v Praze. Začaly tzv. svatodušní bouře, které se měnily v povstání a boje na barikádách. I sám Josef strávil několik dní v Klementinu a aktivně se účastnil společenského dění. Společně s dalšími osobnostmi, jako byli například K.J. Erben, K.H. Borovský a jiní, se stal členem Svornosti. Praha byla převážně německá a lidé se teprve učili vlastenecky smýšlet, mnoho vlastenců mluvilo německy nebo nebyli rozenými Čechy. To vše ale nebylo podstatné, důležitá byla láska k národu. Lidé měli dost stávající politické situace a cenzura selhávala. V Praze se bojovalo za slovanství a v červnu se konal slovanský sjezd, kde se jednalo o vytvoření spolku slovanských národů rakouské monarchie „Sjezd probíhal ve stále více se zostřující politické atmosféře.“²¹ Ozbrojení Pražané a účastníci Slovanského sjezdu bojovali s vojskem A. Windischgrätze²².

V Praze byl vyhlášen stav obležení, začalo pronásledování a udávání. Mánes se těmto vyhroceným událostem vyhnul, jelikož byl s bratrem na venkově. Vrátili se, až když se situace uklidnila.

Kroměříž

22.7.1848 začalo ve Vídni Ústavodárné zasedání říšského sněmu habsburské monarchie, ale pro vypuknutí revoluce muselo být 7. října 1848 přerušeno a přesunuto do Kroměříže. Zde opět začalo zasedat 22. listopadu 1848. Členové tohoto sněmu byli voleni. České země zde zastupoval například František Palacký nebo František Ladislav Rieger. Poté, co sněm 7. září 1848 ve Vídni zrušil poddanství, bylo nyní jeho hlavním programem vytvoření nové ústavy.

²¹ Hlaváček Luboš: Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů; Odkaz pokrokových osobností naší minulosti. Melantrich, Praha 1988, s. 53.

²² Rakouský politik; polní maršálek od roku 1848, od roku 1840 zemský velitel v Čechách. Za vídeňské revoluce v roce 1848 byl donucen vzdát se funkce ve Vídni a vrátil se do Prahy. Potlačil červnové povstání 1848 v Praze.

V prosinci 1848 usedl na rakouský trůn František Josef I. Díky těmto událostem se lidé identifikovali a spojili se se stejně smýšlejícími. Mánes svým chováním projevily veřejně své vlastenecké cítění, a to mu přineslo i nové zakázky.

V listopadu 1848 se podílel na založení Jednoty výtvarných umělců, která byla opozicí k německé Krasoumné jednotě. Jednalo se o spolek, který se soustředil na podporu a vznik národně zaměřené tvorby. Mimo jinou činnost pořádala i výstavy.

Čeští umělci nevystavovali v tak velké míře jako němečtí autoři. Návštěvníci výstav, kteří nakupovali obrazy, byli převážně německého původu a zajímali se o německé umělce. Pražskou výstavu pořádala Krasoumná jednota, kterou ovládal Christian Ruben – byl také výrazně proněmecký. Takovéto výstavy nedostatečně reprezentovaly českou tvorbu a proto „nedávají uspokojivý přehled o soudobém umění.“²³

Na počátku roku 1849 byl na říšský sněm do Kroměříže vyslán i Josef Mánes, který měl za úkol vyobrazit portréty významných českých politiků např. F.L. Riegera či A.M. Pinkase.

V Kroměříži ještě vládl optimismus a Češi mohli mít optimistické vyhlídky.

7. března 1849 však vydal František Josef I. manifest o rozpuštění říšského sněmu. Kroměříž byla obsazena vojskem a císař vydal oktrojovanou ústavu, která soustřeďovala veškerou moc v rukách panovníka. Tři dni na to rozešlo vojsko Ústavodárný sněm v Kroměříži. To vedlo k upevnění absolutismu.

Rozplynul se sen o liberální ústavě a občanských svobodách. „Jedinou úlevu nacházel Mánes v práci, a to nejen z důvodů osobních, ale i pro radikální proměnu politické situace.“²⁴

10.5. 1849 vyhlásila rakouská vláda nad Prahou stav obležení a zrušila spolkové a shromažďovací právo. Také probíhala cenzura veškerého tisku a opět začalo zatýkání a vyšetřování.

František Josef I. zrušil národní práva a nastolil starý způsob vlády „sen o republice se (...) rozplynul na mnoho let“²⁵.

²³ Roman Prahel: Komunikace a izolace v české kultuře 19. století-sborník příspěvků z 21. Plzeňského symposia. Praha 2002, s. 378.

²⁴ Hlaváček Luboš: Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů; Odkaz pokrokových osobností naší minulosti. Melantrich, Praha 1988. s. 61.

²⁵ Kožík František: Josef Mánes. Svoboda, Praha 1977, s. 141.

Osudová žena Františka Štovičková

V roce 1847 přišla do služby k Mánesům Fanyňka Štovičková. Narodila se 18.2. 1825 v Kňovicích u Sedlčan. Josef s ní byl po návratu ze studijního pobytu v Mnichově seznámen. Z počátku byl jejich vztah patrně pouze na úrovni sympatií. Po dvou letech však přátelský vztah přerostl v lásku. Bylo to pro Mánesa asi jedno z nejkrásnějších období, když mohl trávit čas s milovanou osobou, ale zároveň období velmi krátké.

Fanyňka otěhotněla a o jejich vztahu se dozvěděla sestra Amálie. I když nebyli z vyšších vrstev, museli si zachovat určité postavení a sňatek se služkou by mohl celou rodinu Mánesů ještě více ponořit do temnot chudoby, jelikož by pak Josef už nemusel díky ostudě získat žádnou zakázku. Josef v průběhu roku nějaké zakázky měl, i když poskromnu. O domácnost a živobytí se starala Amálie. Bratrům obětovala svůj život. Ač byla pravděpodobně velmi krásná a o nápadníky určitě neměla nouzi, i přes to zůstávala s rodinou a finančně ji podporovala. Na nátlak sestry, která byla oproti Josefovi rázná a dokázala si vše dobře rozmyslet, nakonec Josef podlehl a Amálie Fanyňku vyhodila z domu. Odchod Fanyňky byl podle Eduarda Herolda nejhorší ránou pro Mánesa. I když věděl, kde jí hledat, neměl odvahu jí navštívit. Toto neštěstí bylo pro Josefa asi nejbolestnější ránou osudu.

V roce 1849 si v dopise Soběslavu Hippolytovi Pinkasovi z Kroměříže stěžoval na bolest, kterou mu způsobil rozchod s Františkou.²⁶

Fanyňka byla Josefovi modelem pro některé obrazy (Jitro a Večer, nebo Máří Magdalena).

Fany se časem vrátila do služby do Prahy a roku 1860 se provdala za Vincenza Alberta. 11.3.1850 porodila dceru Josefinu. Ta se provdala za Josefa Miroslava Hovorku a zemřela 16.12.1916. Se svým mužem měli čtyři dcery, z nichž jedna Olga Studničková rozená Hovorková (vnučka Josefa Mánesa) byla akademickou malířkou a vynikající portrétistkou.

V průběhu života měl Mánes pravděpodobně vztah i s dalšími ženami. Podle Luboše Hlaváčka se netajil obdivem k herečce Jindřišce, neteři Henriety z Rittersbergů.

²⁶ Anger Jindřich-Anger Miroslav: Josef Mánes: Dopisy. Praha 1998.

Návštěva Silva–Taroucců v Čechách pod Košířem

Po vyhnání Františky od Mánesů byl Josef opět ztracen a rozhodl se (1849 – 1850) přijmout pozvání od přítele Bedřicha Silva-Tarouccy²⁷ a odjet na jeho zámek v Čechách pod Košířem²⁸. Útěkem z Prahy chtěl opět nalézt klid, který by v Praze v přítomnosti sestry a bez Fany asi nenalezl. Dá se říci, že pravidelně po těžkých životních situacích utíkal pryč z Prahy. Díky své sestře, která se starala o domácí zázemí a domov, si Josef mohl být jistý, že se bude mít kam vrátit. V Čechách opět tvořil obrazy pro rodinu hraběte Silva-Tarouccy. Pro své hostitele vytvořil za svůj život mnoho prací.

Na Hané vzniklo nespočet studií, ze kterých pak čerpal po celý život. Do Čech pod Košířem se vracel v průběhu života mnohokrát. Byl tam spokojený, měl tam ateliér a nemusel se zabývat finanční stránkou, protože měl zajištěny všechny životní potřeby.

Po celý svůj život byl Mánes na zámku vítán, ale jen jako rozptýlení, nikdy jako rovnocenný partner. To se potvrdilo i ke konci jeho života, kdy ho nemocného už na zámku nepřivítali. Sociální postavení v té době bylo nepřekonatelnou překážkou, přes kterou nešlo překročit.

Soumrak

Perokresba Soumrak [8.] vznikla roku 1852 na zámku v Čechách pod Košířem. Obraz je celkově eroticky laděn a můžeme na něm pozorovat sexuální zdrženlivost a plachost Mánesa. Možná zde hrála úlohu i nenaplněná láska k šlechticům, která bohužel jak jsem uvedla výše, nemohla být opětována z důvodu rozdílného sociálního postavení. Můžeme se jen domnívat, jestli Mánes jako správný romantik doufal, že nalezne na zámku mezi zdejšími šlechticemi lásku. Každopádně z žádných dostupných materiálů toto tvrzení nemůžeme podložit.

Na tomto díle je opět vidět, že je muž v defensivním postavení vůči ženám, múzám na obraze, které také mohou symbolizovat úspěch, ve kterém se Josef cítí také v defenzivě.

²⁷ Silva-Tarouccové [tarukové] jsou starý šlechtický rod pocházející z Portugalska. Další varianty jména rodu Silva Tarouca či německá verze Sylva-Taroucca.

²⁸ Je hanácká vesnice nedaleko Prostějova.

Nahé ženské postavy na obraze jsou víly, které se vznášejí, a na levé straně je mužík schovaný pod houbou. Je skryt ve stínu a jen se dívá. Podobně jako na obraze Oldřich a Božena zabírají ženské postavy více prostoru a jsou uprostřed dění oproti mužíkovi, který se krčí ve stínu a neodvažuje se vstoupit do prostoru žen.

Autorova všeobecná aktivita je velmi omezená a je stejně jako mužík pod houbou svázán a nemůže se plně rozvinout. I kdyby chtěl vstoupit do erotického světa, tak mu to jeho plachost a zákaz uložený hluboko v nitru neumožní.

Bachův absolutismus

Roku 1851 byla zrušena oktrojovaná ústava²⁹ a 31. prosince 1851 byl tzv. silvestrovskými patenty zaveden rakouský neoabsolutismus. Byl následkem potlačených revolucí z let 1848 a 1849 a ideově navazoval na osvícenský absolutismus 18. století. Ministrem vnitra se stal Alexandr Bach³⁰ 1851-1859 a nastalo skoro deset let útlaku. Po zrušení národních práv Františkem Josefem bylo zmařeno vše, v co Josef a ostatní doufali. Občanská práva byla omezena, svobodu slova a shromažďování nahradila cenzura. Vznikla policejní síť a začalo sledování a vyšetřování. Uskutečnila se centralizace, korunní země měli jen malé pravomoci, byla zrušena samospráva a úředním jazykem celé monarchie se stala němčina.

Za neoabsolutismu byly některé výjevy českých dějin ožehavým tématem, umělci si museli dávat pozor, jaké téma zpracovávají i jak je pojmenovávají. Důležitý byl také výklad obrazů a možný nežádoucí podtext.

²⁹ Oktrojovaná ústava je jakákoliv ústava vydaná z rozhodnutí panovníka bez souhlasu zastupitelského orgánu.

³⁰ Alexandr von Bach (1813 – 1893) byl rakouský politik

Oldřich a Božena

Tento námět zpracovalo již mnoho autorů. Námět Oldřich a Božena patří k nejnámějším českým historickým dvojicím. Stvořil je kronikář Kosmas a jedná se o motiv panovníka a chudého děvčete, který během národního obrození nabyl na významu. Od roku 1800 bylo toto téma velmi používané jak pro malíře, tak i pro autory divadelních her.

Mánes prvotně toto téma zpracoval již v roce 1840, děj je zde ještě zasazen do prostředí vesnice a není tam velká nerovnost mezi mužem a ženou. Muži jsou početnější, jsou tam čtyři a ženy jen tři. Obě pohlaví zauímají skoro stejně velký prostor a Oldřich i Božena stojí uprostřed veškerého dění. Toto je velmi podstatné, jelikož je vidět, že se zde ještě Josef nestavěl do defenzivního postavení vůči ženám. V době vzniku kresby mu bylo pouze dvacet let. Nenachází se zde také ještě žádná tenze jako u jiných pozdějších děl, včetně druhého podání Oldřicha a Boženy.

Druhé podání je již vsazeno do prostředí lesa stejně jako pojetí Ženíškovo a je zde již patrná dominantnost ženského světa nad mužským.

Roku 1853 vytvořil Josef Mánes druhý obraz Oldřicha a Boženy [9.] a roku 1884 svou práci dokončil František Ženíšek³¹ [10.]. Tyto díla se diametrálně liší, i když jsou na stejné téma. Liší se jak velikostí, tak i svou podstatou, svým poselstvím a sexuální rozpoložením autora. Mánesův obraz není zcela dokončen, což ale není nic neobvyklého, jelikož byl velmi důsledný a stále se snažil, aby dílo bylo přesně podle jeho představ, také práci několikrát pozměňoval. Oldřich je se zbytkem družiny ponořen do stínu lesa jako by se skrývali, podle výrazů jsou velmi mírných povah a jako by se žen styděli. Naproti tomu ženy jsou v osvětleném a otevřeném prostoru a od mužů odděleny.

Muži vypadají jako by se báli jít dál, kde by na ně bylo více vidět a tím by byli i ve středu pozornosti. Ženy jsou také početnější, je jich pět a muži jsou pouze tři. Ženy jsou celkově více aktivnější i více odhaleny. Oldřich se tváří velmi nevinně. Muž zde není aktivní a žena je pro

³¹ Ženíšek František (1849-1916), kreslíř a malíř historických a alegorických výjevů. Ženíškův obraz "Oldřich a Božena" je možná jeho nejpoblárnější obraz a je v držení Národní galerie a vystaven v Jiřském klášteře na Pražském hradě.

něj nedosažitelným ideálem „Zřetelným příkladem sebe-vyčlenění je Mánesův obraz.“ Václav Hájek. V obraze můžeme pozorovat Mánesovu hysterii v kontaktu s opačným pohlavím.

Mánes na mužské figury přenesl svou citlivou plachou povahu a stydlivost, co se týče vztahu k ženě. Tuto vrozenou plachost mu ještě prohloubila jeho sestra Amálie svým autoritativním chováním a tím, že vyhnala Františku. Amálie mu, dá se říci, zakázala styk se ženami, jako by byly pro jejich rodinu ohrožující. Toto si pak Josef mohl uložit do svého nitra. Podvědomě to interpretoval i v některých svých dalších dílech. Sestra pro něj byla druhý rodič a živitel, proto pro něj byla pravděpodobně autoritou.

V Boženě, kterou Mánes na plátně ztvárnil, bychom mohli vidět Františku, která ho láká k sobě, ale Oldřich – tedy Josef - má hluboko v sobě uložený zákaz vrytý od sestry, který je tak silný, že i přes jeho velkou lásku a snahu být s milovanou osobou si udrží odstup a nenechá se zlákat. Jedná se o konflikt mezi přáním a zákazem.

Vůči společnosti byl defensivní kvůli otci, následně byl díky sestře defensivní vůči ženám. Celý svůj život byla jeho osobnost druhými zatlačována do jeho nitra, což je z některých jeho prací patrné.

Ženíškova práce je naopak velkého formátu a byla určena na výstavu. Obraz na první pohled demonstruje mužskou nadvládou, mužské figury mají veškerou aktivitu, nacházejí se výše nad ženami a zabírají i více prostoru, jsou početně v převaze a jakoby v pozicích lovce. Muži jsou energičtí a demonstrují svou nadvládu nad ženami. Oldřich je extrovertní tyran. Muži na ženy ukazují a až nepříjemně si je prohlíží. Nadvládu či nadřazenost ještě podtrhují napjaté opratě a uvázaní psi, kteří na ženy útočí. Ženy i muži jsou odhaleni a mužská těla jsou oproti Mánesovým svalnatá a více mužná. Ženy jsou níže než muži, zaujímají menší prostor a mají strach i vyděšený výraz.

Oba obrazy nám ukazují naprosto odlišný přístup muže k ženě.

Portrét Josefina „Česká Mona Lisa“

Portrét Josefina [11.] vznikl kolem r.1855 a stále se spekuluje, kdo byl předlohou. Pro svou atmosféru i výraz je připodobňována k Moně Lise. Stejně jako ona je opředena tajemstvím, jelikož není známo, kdo byl modelem. Sestra Amálie v pozůstalosti uvedla „Podobizna Josefiny N.N., bývalé divadelní umělkyně.“³². Je ale jisté, že se sestra vždy snažila skrýt malé rodinné tajemství. Josefina se jmenovala jeho dcera, ale té bylo v době vzniku obrazu pět let. Renata Tyršová v časopise Osvěta 1881 uvedla, že se jedná o portrét herečky Josefiny pocházející z Moravy. Přidáme-li ale ještě tvrzení, že Josef na tomto díle velmi citově vázl, je pravděpodobné, že se jednalo o jeho milovanou Fanyňku.

Obraz každopádně působí příjemně a vyjadřuje uvolnění Doba, kdy dílo vznikalo, byla pro Mánesa tím šťastnějším obdobím. Pravděpodobně se stýkal s Františkou i dcerou. To dosvědčuje i článek, který napsala Josefína Hovorková (Josefova dcera) v I. čísle XVIII. ročníku Díla, kde bylo doznání a napsáno „Kdyby byl býval manželem a otcem, nebyl by býval Mánesem (...)“³³ Také E. Herold ³⁴, který Josefa osobně znal, tvrdí, že návštěvy Fanyňky s dcerou měly tragický vliv na jeho následný život, práci i jeho tragickou smrt, ale já se k tomuto tvrzení nepřikláním. Pouze dokládám, že se i po vyhnání Fanyňky od Mánesů stýkali. Následující díla a hlavně díla Jitro a Večer poukazují na Mánesovu větší vyrovnanost.

Národopisná pouť

V padesátých letech zamýšlel Josef spolu se svým bratrem vydání galerie národních krojů. Cestu za krojovými studii zahájil na podzim roku 1854 v Pohledu. Šel pěšky na Moravu, prošel Slezsko, Slovensko a Polsko. Cestu zakončil na zámku v Čechách pod Košířem. Chodil pěšky či jezdil dostavníkem, pozoroval, dělal náčrty. Materiál, který nasbíral, mu vydržel jako inspirace po celý život. Jejich plány a záměry na Galerii národních krojů se nakonec neuskutečnily.

³² Hořejš-Hora Petr: Toulky českou minulostí: osmý díl, Praha 2000, s. 49.

³³ Kožík František: Josef Mánes. Svoboda, Praha 1977, s. 519.

³⁴ Jiránek Miloš: Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů: Odkaz pokrokových osobností naší minulosti. Melantrich, Praha 1909, s. 15.

Kromě portrétní tvorby se zabýval v padesátých letech i ilustrováním. Vytvořil obálku pro Slovenské pověsti Boženy Němcové, dále , knižní vazby jako sborník poezie a prózy Perly české roku 1855.

Od konce 50. let navrhoval prapory pro různé spolky (například pro Sokola Hlahol, Záboj a Ratibor nebo pro Jednotu Říp) Mimo jiné navrhl původní sokolský kroj a uniformy studentským gardám.

Další tvorbou v roce 1855 byl obraz Červené paraple [12.]. Zde je mezi dvěma lidmi spíše přátelství než láska, samotné červené paraple symbolizuje přátelství. Tento rokokový pár byl stvořen opět na zámku v Čechách pod Košířem a také poukazuje na Mánesův klid a větší vyrovnanost. Podobným dílem je i dřívější obraz Políbení [13.] vytvořený v roce 1851. Jedná se o malý obraz mladé dvojice v obětí.

Zmiňované malby i mnoho dalších byly inspirované rokokem a jsou ovlivněny častým pobytem Mánesa v aristokratické společnosti v Čechách pod Košířem.

Jitro a Večer

„Tyto dva protějškové obrazy komorních formátů bývají označovány za nejkrásnější ženské akty v našem malířství 19. století.“³⁵ Mánes je vytvořil roku 1857 a byly objeveny dlouho po jeho smrti v pražské vinárně. Mánes je nepodepsal svým jménem, takže nebylo na první pohled patrné, kdo je jejich autorem. Byly podepsány falešným monogramem L.G.

Obrazy jsou velmi uvolněné a opět eroticky laděné. Jedná se o akty téže ženy a můžeme se jen domnívat, kdo byl předlohou, ale v souvislosti s výše uvedeným dílem Josefina, by bylo zřejmé, že se opět jednalo o Františku Šťovíčkovou. Obrazy vyjadřují uvolnění a klid, není zde žádné napětí ani rušivý prvek, který by naznačoval neklid, jako v jiných Mánesových dílech.

Na obraze Jitro [15.] je akt mladé ženy, která leží na pohovce a je otočena zády. V popředí je v pravém rohu pouze částečně vidět noční stolec, jinak zde není žádný jiný předmět, obraz je velmi uvolněný.

³⁵ Macková Olga: Josef Mánes, Praha 1970.s.38.

Druhý obraz Večer [16.] je velmi podobný, také se jedná o akt ženy, ale je zde více prvků, stejně jako na obraze Jitro je zde noční stolek, tentokrát ale v druhém rohu. Žena je na rozdíl od druhého obrazu otočena k divákovi čelem.

Rukopis Královédvorský

Další činnost, které věnoval mnoho životní energie, byla ilustrace rukopisů [17.]. Považoval je za vrchol své ilustrační práce, poprvé zde vytvořil typické „mánesovské“ národní figurální typy. Byla potřeba vytvořit typické postavy slovanského muže a ženy, což bylo poměrně složité, jelikož do té doby nebyla žádná představa, jak mají vypadat. Mánes měl nastudované kroje a oděv obyčejných vesničanů, měl proto k tomu ideální předpoklady. Snažil se o dokonalost, navštěvoval muzea, aby vše působilo autenticky, zajímal se i o to, jak staří Češi žili. „Tvary Mánesových šperků odpovídají prehistorickým typům tehdy známým“.³⁶ Ilustrováním rukopisů ho pověřil Karel Bellman, významný pražský nakladatel. Na podzim roku 1860 byl vydán první sešit Rukopisu Královédvorského, obsahoval část básně Záboj a Slavoj. O vydané sešity ale nebyl zájem, našlo se pouhých pět odběratelů. Bohužel byla práce na rukopisech jako mnoho předešlých jen zbytečnou ztrátou času. Rukopisy (...), „zabíraly jeho nejlepší čas i síly po několik let, a výsledek byl jen velké zklamání (...)“.³⁷

Pád ministra Bacha

Roku 1859 skončil propuštěním ministra Bacha ze služby tzv. Bachův absolutismus, který země a hlavně Čechy sužoval po deset let a došlo tak k celkovému útlumu veřejného života. Uvolnily se mravy a opět se začaly zakládat spolky. Bachův nástupce propustil konzervativní úředníky a nahradil je liberálněji smýšlejícími. Únorová ústava v roce 1861 upravila politické poměry i právně.

³⁶ Matějček Antonín: Cesty umění, Praha 1984, s.109.

³⁷ Jiránek Miloš: Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů: Odkaz pokrokových osobností naší minulosti. Melantrich, Praha 1909, s. 15.

Slovácká rodina

Dílo Slovácká rodina [18.] bylo vytvořeno roku 1860. Na první pohled vypadá idylicky. Otec s matkou a třemi dětmi sedí u svého domu uprostřed krásné přírody. Při bližším pozorování muže zjistíme, že se od ženy odvrací. Žena se snaží navázat kontakt, ale muž se distancuje. Žena působí vyrovnaným a spokojeným dojmem, jako by nechápala, proč se muž odvrací. Je opět uvolněná jako ženy na Mánesových jiných obrazech. Je aktivní a zaměstnaná dětmi.

Muž je nervózní, distancuje se od celé rodiny. Opět bariéra mezi mužem a ženou. Možná vědomí toho, že má rodinu od sestry zakázanou. Dále má muž ruce založené, což symbolizuje uzavřenost a odmítání. Pokud máme ruce založené a opřené o hrud', vytváříme si před sebou bariéru, za kterou se snažíme schovat. Tímto postojem zaujímáme defenzivní pozici. Dalším znakem nesouhlasu s danou situací jsou nohy muže, které směřují pryč od ženy a dětí, což je také znak možného úniku a snahy o odchod. Opět téma opuštění rodiny, pocit, že nemůže rodinu mít a neschopnost se o ni postarat v Josefovi stále přetrvává. Mánes má rodinu podvědomě zakázanou, převládá u něj pocit nemožnosti ji mít. Snaha vytěsnit rodinu jako celek ze svého vědomí. Jistá paralela s Josefovým životem, který také svou rodinu opustil. Také se odvrátil od své rodiny. Mánes přenesl své napětí do pozice muže.

Tvorba v šedesátých letech

V šedesátých letech jeho tvorbu ovlivňuje účast na společenském životě. „Politické uvolnění po pádu absolutismu následované na počátku 60. let zakládáním národnostně orientovaných spolků a růstem všestranné společenské aktivity, umožnilo Mánesovi zapojit se opět do spolkové činnosti a vytvořit díla národnímu životu prospěšná, jako byly adresy a diplomy, spolkové prapory, výzdoba prostor pro kulturní události.“³⁸

V roce 1863 byl zvolen prvním předsedou výtvarného výboru Umělecké besedy. I když byl zapojen do společenského života, stále měl jen podřízenou roli. Téhož roku se začal věnovat činnosti okolo Karlínského kostela. Nástěnné fresky byly malířovým velkým snem, mohl zde ukázat celý svůj malířský talent, ale bohužel stejně jako mnoho jiných jeho snů a záměrů se také nikdy neuskutečnil. Činnosti kolem karlínského kostela věnoval mnoho času, ale jeho

³⁸ Anger Jiří – Anger Miroslav: Josef Mánes: Dopisy. Praha 1998 ,s.12.

návrhy a snaha získat zakázku nástěnné výzdoby chrámu se nerealizovaly. Vytvořil pouze reliéfy na vstupních dveřích.

Další zakázkou, které se v šedesátých letech, přesněji roku 1865 – 66, věnoval, byl staroměstský Orloj. Kalendářní deska Pražského orloje pro Staroměstskou radnici byla nejrozsáhlejším dílem jeho života. Zobrazuje alegorii 12 měsíců a zvěrokruh.

Dnes je na orloji Staroměstské radnice jen kopie, jeho originál je uložen v Muzeu v Praze.

Mánes si uvědomoval důležitost této práce a vložil do ní kus svého života. Práce ho čím dál více unavovala, i přes to na orloji pracoval ve dne v noci. V roce 1866 byla kalendářní deska orloje odhalena, ale bohužel bez Mánesa. I když byl orloj Mánesovým nejrozsáhlejším dílem, ve své době nebylo společensky mnoho oceňováno a vnímáno. Jednalo se spíše o užité umění.

Nemoc 1966

Již od první poloviny padesátých let si Mánes stěžoval na bolesti hlavy. Od roku 1866 se u něj začala projevovat záhadná nemoc, kterou soudobí lékaři neuměli správně definovat. Únava, slabost, bolesti hlavy, deprese, vyhublost, bledá pleť, příznaky duševní choroby.

Trpěl nespavostí a únavou, používal opium, které měl od otce Karla Purkyně. Toto potvrzuje i Eduard Herold a uvádí, že lékaři podle postupu choroby na těle určili mozkovou afekci.

Používat opium bylo v Evropě v 19. století módní záležitostí. Lékaři jej běžně používali jako lék na nespavost, ale v rukách laika se mohlo stát nebezpečnou drogou. Opium utiňuje bolesti a celkově utlumuje organismus. Po vystřízlivění však přicházejí abstinenční příznaky jako jsou deprese.

V Římě, kde byl ke konci svého života, utrpěl úraz hlavy, ten řádně neléčen mohl být také příčinnou následných chorobných změn u malíře, nebo přinejmenším působil problémy.

Jeho vleklé duševní a s tím spojené i fyzické chřadnutí mohlo být zaviněno progresivní paralýzou³⁹, která způsobuje postupné odumírání mozku po infekci syfilidou. Jejími příznaky jsou nespavost, bolesti hlavy, potíže se soustředěním a halucinace, následuje celkové chřadnutí organismu. To vše, jak víme, Mánesa trápilo.

³⁹ <http://zivotopis.osobnosti.cz/Josef-manes.php>

Jeho postupující nemoc lze vyčíst jak z obrazů, tak i dopisů a rukopisu. Mánesův rukopis byl v čase velmi proměnlivý, nejspíše také v souvislosti s jeho psychickým rozpoložením a pravděpodobně i postupující nemocí.

Například jeho podpis byl zprvu energický a sebevědomý, ke konci života ale začal být zkracován a někdy se i ztrácel v textu. Od roku 1844 – do roku 1854 byl rukopis v pořádku, dále bylo písmo od roku 1854 – 1869 proměnlivé, ale dá se říci, že si stále zachovává specifický charakter. Po roce 1866 následují velké výkyvy, a písmo začíná být nevyrovnané. V dopisech z Říma je již patrný špatný duševní stav. Následně se už nevyskytuje vyrovnané písmo.⁴⁰ Ke konci života psal přátelům zmatené dopisy, kde bylo mnoho jak gramatických chyb, tak i nesmyslných slovních spojení.

Také ve výtvarném pojetí se začaly projevovat známky nemoci. Figurám kreslil drápy nebo nepřiměřeně protažené prsty. Také opakoval kresby již dříve dokončené jako například Slováckou rodinu, ženě však namaloval špičaté prsty.⁴¹

Nemůžeme také opomenout jeho celoživotní hledání plané růže. Ke konci života tato touha přerostla až v posedlost. I zmínky v jeho posledních dopisech patřily žluté růži. Prosil své přátele o pomoc nalézt tuto květinu. Jiří Antonín Votýpka⁴² hledal důvod, proč hledal nemocný a strádající malíř žlutou růži a proč se na její nalezení tak upínal. Nalezl možná překvapivé vysvětlení. Nemocný podle něj hledal podvědomě něco, co by mu pomohlo a ulevilo od nemoci. Planou růží lze totiž zaměnit s vlčím mákem, který obsahuje malé množství opia. Je to jedno z mnoha vysvětlení, ale pravý důvod jeho posedlosti se už asi nikdy nedozvíme.

⁴⁰ Anger Jindřich – Anger Miroslav: Josef Mánes: Dopisy. Praha 1998.

⁴¹ Jiránek Miloš: Josef Mánes ; sbírka ilustrovaných monografií, pořádá Max Švabinský, Zlatoroh, Praha 1909 .

⁴² <http://www.collectio-jav.estranky.cz>

Cesta do Ruska

Roku 1866 vypukla Prusko Rakouská válka a dne 8.7. 1866 vstoupili pruští vojáci do Prahy. V prosinci Rakousko Prusko porazilo a díky nové ústavě bylo vytvořeno Rakousko Uhersko. Čeští poslanci ale s výsledným stavem nesouhlasili a demonstrativně opustili Vídeňskou říšskou radu. Roku 1867 jeli hledat pomoc k ruskému carovi Alexandru 2., na této cestě byl i Mánes.

Na „pouť do Ruska“ se Mánes vydal například s F. Palackým, K.J. Erbenem, či F.L. Riegrem. V průběhu cesty se u něj začaly projevat různé zvláštnosti v chování, které u něj nebyly, ač byl po celý svůj život spíše podivínem, obvyklé. V Rusku se pozdržel skoro měsíc, déle než ostatní. Měl zde mnoho námětů a udělal mnoho skic zdejších lidí i památek. Bohužel se skoro nic nedochovalo, protože na zpáteční cestě ztratil většinu svých prací.

Utonulý

Dílo Utonulý [19.] je jedno z jeho posledních výtvarných prací, na kterém pracoval v roce 1867. Zde se postava umělce samotného, jak jsme byli zvyklí na jiných obdobných dílech, vytrácí. Pouze klobouk na hadině nám poukazuje na to, že něco nebo někdo tu byl. Postava mizí a stejně tak, jak se vytrácí hmatatelná podstata, tak stejně mizí i ze společenského povědomí. Jen múzy, které mohou představovat také společnost, tu zůstávají, jsou nesmrtelné. Ale lidská hodnota se vytrácí. Jedná se o konečnou ztrátu sebe sama. V logice vývoje toto dílo odpovídá blízkému konci.

Rok 1868

Demonstrace a manifestace za české státní právo v roce 1868 Mánesa mýjeli. Díky nemoci nevycházel v té době skoro ven. Za pomoci jeho mecenáše Vojtěcha Lanny se odjel zotavovat na Šumavu, kde opět maloval krajinu. Ve stejném roce ho těžce zasáhla smrt dobrého přítele mladého Karla Purkyně⁴³, zemřel v pouhých třiceti čtyřech letech. V tomto období si v dopisech stěžuje na opakované nervové kolapsy.⁴⁴

⁴³ Karel Purkyně (1834–1868) byl český malíř, významný portrétista. Jedná se o syna významného českého přírodovědce i malíře Jana Evangelisty Purkyně.

⁴⁴ Anger Jindřich . Anger Miroslav: Josef Mánes: Dopisy. Praha 1998.

Sen Umělcův

Perokresba Sen umělcův [20.] vytvořená roku 1868 je pravdivým obrazem na zemi ležícího k smrti upracovaného Mánesa. Autor je pasivní, ztracený a na konci svých sil, múzy se nad ním vznášejí a jsou stále nedosažitelné. Dílo působí stísněně až depresivně. Není již tak erotické jako dílo Soumrak, je zde patrné vědomí prohry. Leží na zemi na konci svých dnů a sil a uvědomuje si celoživotní porážku, okolo něj se na zemi povalují jako odpad trosky jeho velkých uměleckých záměrů, které se nikdy neuskutečnily a už také nikdy neuskuteční. Velké dílo, pod kterým figura muže leží, je rozpracovaný prapor, čímž ukazuje, že tvorba, které se věnoval, nebyla tak hodnotná, jak by si představoval. Je to shrnutí jeho neúspěšného života.

Cesta do Říma

V posledních letech života byl neustále nemocen, pomáhal mu přítel Vojtěch Lanna.⁴⁵ Když viděl, jak se Mánesův stav horší, navrhl mu cestu jeho snů. Doufal, že by se tam mohl Mánes zdravotně zlepšit, čemuž nasvědčovaly i dřívější zkušenosti. Cesty mu vždy pomohly, vrátil se vyrovnanější a s novou chutí do života.

V březnu roku 1870 se za finanční podpory V. Lanny vypravil Mánes do Itálie. Cesta nepřinesla takové ovoce, jak se očekávalo. Díky neznalosti řeči se k němu lidé nechovali zdvořile. Několikrát byl okraden, na hotelu se mu ztrácely věci a musel platit několikrát stejnou věc, jelikož mu účtovaly položky, které již byly zaplacené. Neustále psal o další peníze, a v posledních dnech už prosil jen o pomoc. Sestra Amálie se okamžitě vydala do Říma za bratrem, zde ho našla nemocného a v zuboženém stavu na schodech u kašny, kde se „válel za posměchu zde přítomných hloučků místních dětí“. Josef Mánes utrpěl vážný úraz – byl sražen na kamennou obrubu kašny a utrpěl vážný úraz hlavy – měl rozražen zátylek a byl nějakou dobu i v bezvědomí.⁴⁶

Jeho obraz Římské ruiny je odrazem jeho traumat v Římě. Obraz již nebyl dokončen.

21.6. 1870 přijel již vyčerpaný chorobou do Čech pod Košířem. Na zámku ho už ale díky jeho nemoci a podivínskému chování nechtěli přijmout. Zde již nebyl vítán a „brána mu zůstala uzavřena“. Už by nebyl zábavným společníkem šlechtické smetánky a ti o něj neprojevíli

⁴⁵ Český průmyslník a mecenáš a sběratel umění

⁴⁶ <http://www.collectio-jav. E-stranky.cz> Jiří Antonín Votýpka: Josef Mánes 1820-1871 střípky

zájem. Leopoldina Silva-Tarouccová si do deníku zapsala „Náš ubohý Mánes, bídný na těle i na duchu“⁴⁷

V posledních letech kreslil pro záhlaví Hálkových „Květů“. Motivem byla žena s nahými dětmi. Bylo mnoho pohoršených ohlasů. Vydavatelství se rozhodlo ženu i s dětmi zakrýt. Mánes byl rozčarován a nechal odstranit svůj podpis.

Smrt a život po smrti

Josef Mánes zemřel 9.12. 1871 v pražském bytě ve Spálené ulici ve svých nedožitých padesáti dvou letech. Podle úmrtní knihy z kostela Nejsvětější trojice zemřel na ochrnutí mozku. Pohřeb se konal 12. prosince pouze v okruhu nejbližších přátel a rodiny.

V novinách vyšlo jen pár skromných zpráv o jeho smrti a Umělecká beseda, které po tři léta předsedal, nevydala ani úmrtní oznámení. Amálie po jeho smrti zničila mnoho jeho děl i dopisů a pravděpodobně převážně ty, které by ukázali na jeho dceru a Františku. Některá díla prodala, ale jinak o jeho tvorbu nebyl velký zájem.

Nezbylo nám po něm mnoho pramenů, ze kterých bychom mohli číst jeho život i když nežil v tak vzdálené minulosti, byl ale ve své době nevýznamným umělcem.

„U jiných umělců objasňuje život dílo. U Josefa Mánesa musí dílo vykládat život“⁴⁸.

Rok po smrti napsal jeho životopis Eduard Herold, jinak si deset let po smrti na jeho jméno skoro nikdo ani nevzpomněl.

Roku 1887 založili mladí výtvarníci spolek, který nesl jeho jméno, Mikoláš Aleš byl čestným předsedou. O jeho díla se začal zajímat i historik Miroslav Tyrš a po jeho smrti se věnovala tomuto tématu jeho žena Renata Tyršová, která objevila mnoho Mánesových děl.

Rok od roku se zájem o Mánesa zvyšoval a nejvíce začátkem 20. Století.

1950 byl v Praze postaven Mánesův pomník ztvárněný Bohumilem Kafkou. Dále byla vydána básnická sbírka od Františka Hrubína.

⁴⁷ Hlaváček Luboš: Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů: Odkaz pokrokových osobností naší minulosti. Melantrich, Praha 1988, s. 191.

⁴⁸ Kožík František: Josef Mánes. Svoboda, Praha 1977, s. 519.

Roku 1917 vytvořil Max Švabinský dřevoryt a pod portrétem nazval Mánesa „laureátem českého národa“.

Osobnost Josefa Mánesa

Povahové vlastnosti, tedy temperament, nejlépe zjistíme pozorováním jednání a chování člověka v běžném životě. U Mánesa se musíme spolehnout pouze na písemné prameny, například dopisy, kterých se ale také moc nezachovalo. Mánesa, s ohledem na jeho chování, můžeme definovat jako melancholika. Jedná se o citlivého až přecitlivělého člověka s převážně pesimistickým náhledem na svět. Melancholický člověk bývá tichý, smutný nevýrazný a úzkostný, ale ve svých činnostech je svědomitý a důkladný. U Mánesa jeho přehnaná důkladnost přerůstala až v patologii, obrazy museli být dokonalé, pracoval na nich vždy velmi dlouho a mnoho jich ani nedokončil. Tato vlastnost je také pro melancholiky typická. Jsou pomalejší, mají sníženou práceschopnost a rychleji se unaví.

Pocity méněcennosti začínají již v dětství. „Dítě prožívá dlouhé období závislosti, ve kterém je zcela bezmocné a musí v přežití spoléhat na dospělé. Tento prožitek vede k vývoji pocitu méněcennosti (...) v porovnání k větším a mocnějším členům rodiny a je současně počátkem celoživotního boje o dosažení převahy (...). (...) Pocity méněcennosti mohou být u některých lidí z různých důvodů přehnané. Výsledkem je komplex méněcennosti.“⁴⁹ Ve vztazích jsou tyto typy nejisté, málo odvážné a často se uzavírají do sebe. Mánes špatně navazoval vztahy, byl snadno ovlivnitelný a celý život byl pod vlivem sestry, právě proto mohl trpět pocitem méněcennosti.

Dále bychom mohli podle způsobu chování Mánesa definovat jako introverta,⁵⁰ který má sklon k uzavřenosti a jako neurotika, který má sklon k přecitlivělosti, prožitkům úzkosti atd. „U labilních introvertů, u kterých vystupují do popředí spíše problémy osobnosti, jde o stupňování psychotických tendencí od sklonu k psychasteniím až po schizofrenii.“⁵¹

Vyrůstal v umělecké rodině, proto byl možná více stresovaný, mohl se cítit být ve stínu druhých nebo se bál, aby nezklamal očekávání. Celý život se pohyboval mezi bohatou

⁴⁹ Mikšík Oldřich: Psychologické teorie osobnosti, Praha 199, s. 39.

⁵⁰ Eysencovo psychometricky založené pojetí temperamentu

⁵¹ Mikšík Oldřich: Psychologická charakteristika osobnosti, Praha 2007, s.47.

šlechtou, ale on i jeho rodina žila často až chudobně. Také celý život doufal, že bude moci pracovat na velké zakázce, kde by naplno předvedl svůj talent, ale tento sen se mu za celý jeho život nesplnil. Drasticky dopadl i jeho vztah, to vše dohromady znamenalo mnoho frustrace.

Od roku 1866 se ke všemu pravděpodobně přidala i duševní choroba, která dohromady s Mánesovou osobností vedla k tragickým koncům.

Neuróza a hysterie

Neuróza je duševní porucha, při které člověk trpí stavy úzkosti a celkovou emoční tísní. Na rozdíl od psychózy bezprostředně neohrožuje jeho duševní činnost ani nenarušuje schopnost racionálního myšlení. Jedná se o duševní nerovnováhu. Neurotik se projevuje neschopností přizpůsobit se prostředí a rozvíjet komplexně svou osobnost, častá je bolest hlavy a také nerozhodnost. Příčinou neurózy může být široká škála příznaků, zaměřím se na ty, které můžeme spojit s Mánesem. Například úmrtí v rodině, již zmíněné přehnané požadavky, které nemuseli být od rodičů, ale mladý Mánes je mohl vnímat sám, jelikož vyrůstal v umělecky založené rodině. Otec se strýcem byli oba malíři, takže určitý tlak jistě byl.

Podle všech symptomů neurózy můžeme tedy usoudit, že Mánes byl po celý život neurotický a od roku 1866, kdy se mu rozpoutala nemoc i psychotik.

Psychóza – je duševní stav, při kterém člověk není schopný chovat se v souladu s okolnostmi. Na rozdíl od neurózy chybí člověku nadhled, svým „bludům“ věří. Psychóza může být způsobena účinkem léků nebo drog. Víme, že Mánes na nespavost užíval opium a možná i jiné léky. Charakteristickými projevy psychózy jsou poruchy vnímání, halucinace, bludy nebo neklid. Psychotické prožitky mohou být také po úrazech hlavy, víme, že v Římě jistý úraz hlavy utrpěl. Člověk s psychotickým onemocněním si vytváří vlastní zkreslenou realitu doprovázenou bludy nebo halucinacemi. Je známo, že ke konci života Mánes maloval svým postavám drápy a dlouhé prsty.

Duševní poruchy byly a jsou běžné, ale v centru pozornosti jsou až v dnešní době. A právě duševní zdraví má vliv na všechny aspekty života jako je myšlení, pocity, rodina, práce a mezilidské vztahy.

Sigmund Freud, zakladatel psychoanalýzy, klade jako hlavní zdroj osobnosti a jejích vlastností vnitřní psychodynamické síly. Ty jsou určující pro procesy a obsahy duševního života „Styk s okolím podmínky existence (...) má v tomto motivačním pojetí osobnosti význam – jako činitel ovlivňující či stavějící se do cesty vývojovému programu individua.“⁵²

U zrodu psychoanalýzy stojí zkoumání hysterie. Tento psychický jev lákal jak lékaře, tak i umělce a filosofy, v průběhu dějin existovalo mnoho různorodých koncepcí. Hysterie byla spojována s nějakou formou viditelné afektivity a měla velkou vazbu k feminitě. V 17. století ale Charles Lepois prohlásil, že je hysterie nervového původu a postihuje obě pohlaví.

Freud uvádí, že viditelné symptomy jsou takovou podobou sdělení, které samo viditelné není a je ukryto uvnitř. Důležité jsou právě neviditelné symptomy, které můžeme zjistit analýzou rozhovoru, protože je důležité podvědomí a to, co pacient neví.

U formování hysterického symptomu je osobní vzpomínka, kterou člověk vytěsnil, jelikož byla nesnesitelná a vědomě se k ní nechce vracet, navrácí se k ní ale v symbolické podobě.⁵³ „Traumatické vzpomínky, jež byly odsunuty mimo vědomí život subjektu i mimo časovost“, podle Freuda lze trauma vystopovat díky hypnóze.⁵⁴

Tvorba a styl

Jeho tvorba vychází z romantismu. „Realismus ve výrazu, romantismus v myšlence.“⁵⁵

Postupně jak vyvrával, ustoupil původní romantismus a začal převládat realismus, ale i přes to měl v dílech fantazijní prvky, například víly. Mánes je považován za prvního malíře českého výtvarnictví, předního mistra české malby a krajinářství. Byl velmi všestranný, maloval historické výjevy, portréty, grafiku, ale i prapory rozličným spolkům či ilustroval. První ilustrace k lidovým písním vytvořil Josef Mánes již v době studií na pražské Akademii. Ilustroval texty Karla J. Erbena : Písně národní v Čechách.

Byl to první malíř, který se vydal cestou Čelakovského a Erbena.⁵⁶

⁵² Mikšík Oldřich: Psychologické teorie osobnosti, Praha 1999. s.31.

⁵³ Fulka Josef: Psychoanalýza a francouzské myšlení. Herrmann a synové, Praha 2008.

⁵⁴ Viz Sigmund Freud, O psychickém mechanismu hysterických jevů, Sebrané spisy I. 2000, s.82.

⁵⁵ Kožík František: Josef Mánes. Svoboda, Praha 1977, s. 385

Většina malířů má oblíbené motivy a svůj osobitý styl. „Stylem je míněna konstantní forma – a někdy konstantní prvky, vlastnosti a výraz – v umění jednotlivce či skupiny.“⁵⁷

Například malíř Seurat měl oblíbený motiv Eiffelovu věž. Meyer Schapiro napsal, že „Pokud bychom neznali autora Seuratových obrazů, mohli bychom mu příhodně říkat Mistr Eiffelovy věže.“⁵⁸ Cezánn měl zase oblíbený motiv jablko, v jeho době bylo jablko symbolem lásky a přátelství. Pode Schapira mohou mít jablka i sexuální a erotický podtext.

I u Cezánna se ke konci života setkáme se změnami v tvorbě, například v dílech Amore či Ztlučený muž. Tyto díla „svědčí o pokračující duševní nevyrovnanosti autora“⁵⁹.

Umělecké dílo poskytuje důkaz o vnitřním cítění umělce. Proto musíme v díle umět rozlišit individuální rysy od rysů společenských. Při popisu díla je velmi důležitý psychologický přístup. Díla nemusí mít takový význam, jaký se na první pohled zdá, ale mohou obsahovat skryté podtexty. V dílech Hrobník a Smrt Lukáše z Leydenu jsme našli úzkost z očekávání smrti otce. Další dílo Soumrak či Oldřich a Božena nám ukázalo plachost a onu Mánesovu hranici mezi mužem a ženou. Jakoby respekt k ženám a stydlivost kompenzoval v kresbách. Jeho jakási bariéra a stud k ženám, jak jsem již napsala o obraze Oldřicha a Boženy, či díle Soumrak. U obrazu Jitro a Večer nebo obrazu Josefína, které jsou eroticky laděné, se možná jednalo o jakousi kontrolu sexuality. Žena jako jeho neustálý fantom je tak blízko na obrazech a přesto tak vzdálená ve skutečnosti.

⁵⁶ Kožík František: Josef Mánes. Svoboda, Praha 1977, s. 181

⁵⁷ Schapiro Meyer: Dílo a styl. Argo, Praha 2006, s. 277.

⁵⁸ Schapiro Meyer: Dílo a styl. Argo, Praha 2006, s. 190.

⁵⁹ Schapiro Meyer: Dílo a styl. Argo, Praha 2006, s. 218.

Závěr

„Člověk stojí v životě tváří v tvář třem nevyhnutelným úkolům: práci, přátelství a lásce.“⁶⁰
Všechny jsou propletené a nestojí osamoceně. Řešení jednoho pomáhá řešení i ostatních. Mánes bohužel bojoval po celý život se dvěma z těchto tří a ke konci života se přidala i třetí. Pracovně se mu nedařilo po větší část života. Skoro nevystavoval, zakázek měl oproti jiným velmi málo a i přes to, jak píše Antonín Matějček, jako jediný souzněl s duchem doby a nejvíce přispěl k budování obrody. „Byl naším prvním malířem, který opustil tradiční témata a klišé, aby místo aranžované vznešenosti zobrazil krásu všedního, pracovitého, reálného života na venkově.“⁶¹

V lásce úspěšný také nebyl, spíše naopak. Jedinou lásku vyhnala Josefova sestra těhotnou z domu. Svou dceru vídal jen zřídka a na její výchově se nepodílel. Není nám známo, zda měl jiný vážný či dlouhodobý vztah, ale víme, že se nikdy neoženil.

Co se týče přátel, měl celý život vždy dobrého přítele, který mu vypomohl, ať finančně nebo psychickou podporou. Ke konci života se k němu ale někteří lidé z jeho nejbližšího okolí otočili zády.

I přes to patřil Mánes k velikánům své generace a jeho jméno můžeme řadit například k Boženě Němcové, Františku Palackému, J.K. Tylu, K. H. Borovskému nebo k Bedřichu Smetanovi. Jeho dílo vybočilo z kolejí tradičního umění, díky tomu neměl mnoho zakázek jako ostatní umělci, kteří uspokojovali veřejné a společenské formy. Ale díky obětování svého života a neúspěchu ve své době dosáhl nesmrtelnosti. „Zůstával neznám: byl podceňován a odsuzován,“⁶²

Skončím slovy jeho dcery Josefíny Hovorkové:

„Kdyby byl býval manželem a otcem, nebyl by býval Mánesem (...)“⁶³

⁶⁰ Mikšík Oldřich: Psychologické teorie osobnosti, Praha 1999. S. 39.

⁶¹ Hořejš-Hora Petr: Toulky českou minulostí: osmý díl, Praha 2000, s. 41.

⁶² Kožík František: Josef Mánes. Svoboda, Praha 1977, s. 515.

⁶³ Jiránek Miloš: Josef Mánes: sbírka ilustrovaných monografií, pořádá Max Švabinský, Zlatoroh, Praha, 2006. s.15.

Použitá literatura

Anger Jindřich – Anger Miroslav: Josef Mánes ; Dopisy. Praha 1998.

Codr Milan a kolektiv: Přemožitelé času I., Praha 1989.

Freud Sigmund: Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci. Přeložil Ladislav Kratochvíl. Orbis, Praha 1991.

Freud Sigmund, O psychickém mechanismu hysterických jevů, Sebrané spisy I. 2000

Fulka Josef: Psychoanalýza a francouzské myšlení. Herrmann a synové, Praha 2008.

Hlaváček Luboš: Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů; Odkaz pokrokových osobností naší minulosti. Melantrich, Praha 1988.

Hořejš-Hora Petr: Toulky českou minulostí: osmý díl, Praha 2000.

Jiránek Miloš: Josef Mánes; sbírka ilustrovaných monografií, pořádká Max Švabinský, Zlatoroh, Praha 1909 .

Kern Hans: Přehled Psychologie, Praha 2006.

Kožík František: Josef Mánes. Svoboda, Praha 1977

Kulka Jiří: Psychologie umění, 2., přepracované a doplněné vydání, Havlíčkův Brod 2008.

Macková Olga: Josef Mánes, Praha 1970.

Matějček Antonín: Cesty umění, Praha 1984.

Mikšík Oldřich: Psychologická charakteristika osobnosti, Praha 2007.

Mikšík Oldřich: Psychologické teorie osobnosti, Praha 1999.

Piaget Jean, Inhelderová Bärbel: Psychologie dítěte, Praha 2010.

Práško Ján, Poruchy osobnosti, Praha 2009.

Riedelová Ingrid: Obrazy v terapii, umění a náboženství: Interpretace obrazů z pohledu hlubinné psychologie, Praha 2002.

Schapiro Meyer: Dílo a styl. Argo, Praha 2006.

Schopenhauer Arthur: Genius, umění, láska, světec. Přeložil J.L. Fischer. Votobia, Praha 1994

Časopisy

Vlnas Vít: Na okraj Mánesovy Josefíny, Panorama – členský věstník spolku klub přátel
výtvarného umění, 2004, s. 6-7.

Prahl Roman, Hojda Zdeněk: Setkání s Oldřichem a Boženou, Dějiny a současnost – kulturně
historická revue, 3,1990, s. 39 – 44.

Prahl Roman: Josef Mánes a idyla 20. století, Dějiny a současnost – kulturně historická
revue, 17, 1995, s. 34-37.

Roman Prahl: Komunikace a izolace v české kultuře 19. století – sborník příspěvků z 21.
Plzeňského sympozia. Praha 2002. s. 377 – 389.

Webové stránky

<http://www.rodon.cz/zivotopisy-umelcu/Manes-Josef-46>

Daniil Andrejev

<http://zamek-cechypk.webnode.cz/jodef-manes/>

<http://www.collectio-jav.estranky.cz/clanky/maliri/josef-manes-1820-1871-stripky.html>

Jiří Antonín Votýpka: Josef Mánes 1820-1871 střípky

<http://maly-teoretik.eblog.cz/?s=od++hysterie>

Václav Hájek, Od hysterie k perverzi, Obrazy Oldřicha a Boženy od Josefa Mánesa a Františka
Ženíška

<http://dejiny.nln.cz/archiv/2011/6/camera-obscura-16>

Václav Hájek, Camera obscura, Dějiny a současnost – kulturně historická revue

http://cs.wikisource.org/wiki/Josef_Manes/

Herold Eduard, Josef Mánes

<http://housleviolahudba.blogspot.cz/>

Poznámky k výtvarným dílům

- [1.] Václav Mánes - kresba Josefa Mánesa z roku 1838
- [2.] Amalie Mánesová - kresba Josefa Mánesa z roku 1847
- [3.] Quido Mánes, v mazurském kroji - perokresba Josefa Mánesa z roku 1847
- [4.] Autoportrét z roku 1854
- [5.] Setkání Petrarky s Laurou z roku 1844-46
- [6.] Poslední okamžiky Lukáše z Leydenu z roku 1843
- [7.] Hrobník z roku 1843
- [8.] Soumrak z roku 1852
- [9.] Oldřich a Božena z roku 1853
- [10.] Oldřich a Božena, František Ženíšek z roku 1884
- [11.] Josefína z roku 1855
- [12.] Červené paraple z roku 1855
- [13.] Políbení z roku 1851
- [14.] Prapor jednoty Říp v Roudnici z roku 1864
- [15.] Jitro z roku 1857
- [16.] Večer z roku 1857
- [17.] Titulní list k rukopisům královédvorským z roku 1859
- [18.] Slovácká rodina
- [19.] Utonulý
- [20.] Sen umělcův z roku 1868

Obrazová příloha

[1.]

[2.]

[3.]

[4.]

[5.]

[6.]

[7.]

[8.]

[9.]

[10.]

[11.]

[12.]

[13.]

[14.]

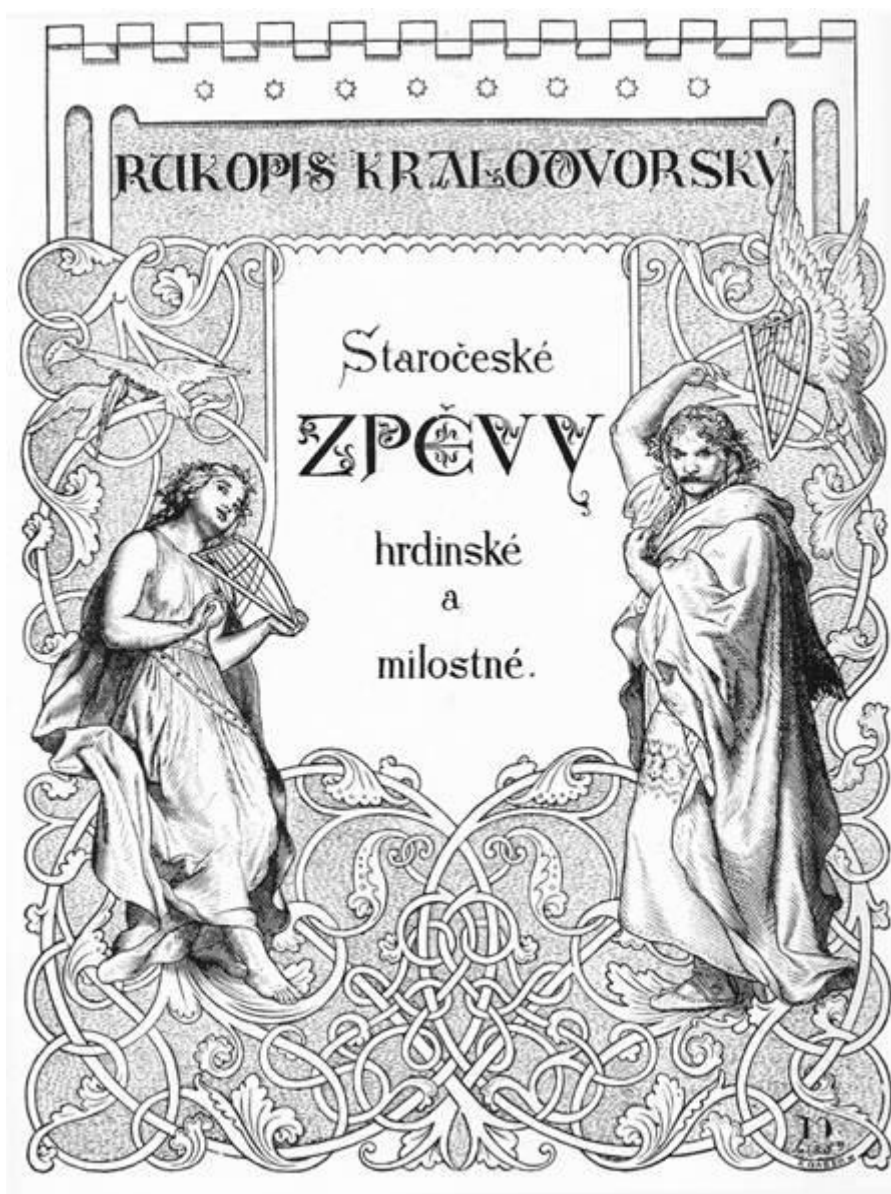
[15.]

[16.]

[17.]

[19.]

[20.]

